

PINIGŲ CIRKULIACIJA BURŽUAZINĖJE LIETUVOJE IKI 1922 m.

V. TERLECKAS

IVADAS

Šiuo straipsniu siekiama retrospektyviai atskleisti pagrindinius pinigų cirkuliacijos buržuazinėje Lietuvoje, nuo jos susikūrimo iki nacionalinės valiutos — lito įvedimo 1922 m. spalio 1 d., bruožus. Tai atskiras Lietuvos pinigų istorijos tarpsnis, kurį galima pavadinti svetimų pinigų cirkuliacijos laikotarpiu. Straipsnyje pagvildensiu įvairių pinigų paplitimo Lietuvoje aplinkybes, priežastis ir padarinius bei nacionalinių pinigų išleidimo sumanymus.

1. OSTO PINIGŲ CIRKULIACIJOS ĮTEISINIMAS

Kaizerinių okupantų Lietuvoje įvesti osto pinigai susikūrus buržuazinei respublikai liko galioti. Svetimi karo pinigai Lietuvoje įsisteisėjo dėl buržuazinės vyriausybės politinio ir ekonominio silpnumo ir dėl šių aplinkybių sąlygoto paskolų Vokietijoje gavimo.

1918 m. lapkričio 26 d. vokiečių okupacinė valdžia sutiko duoti Lietuvos buržuazinei vyriausybei 10 mln. markių paskolą per Rytų skolinamąją kasą (toliau — RSK). Ji buvo išmokėta dalimis ir iš esmės panaudota valdžios aparatui organizuoti bei išlaikyti. RSK pasižadėjo nedidinti pinigų emisijos bei Lietuvos vyriausybės žinios. Tačiau ji to nesilaikė, valdžiai net nebuvo žinoma emisijos suma.

Galutinai oštų cirkuliacija Lietuvoje buvo įteisinta 1918 m. gruodžio 30 d., kai buržuazinė vyriausybė sudarė su RSK sutartį dėl 100 mln. markių paskolos. Greitai sunaudojus pirmąją paskolą, vėl iškilo didelė pinigų problema. Jau 1918 m. gruodžio mėn. pradžioje Ministrų kabinete svarstytas naujos paskolos klausimas. Tuo laiku besitraukianti iš Lietuvos vokiečių kariuomenė negalėjo išsigabenti įrengimų, karo priemonių, todėl Lietuvos valdžiai pasiūloma juos pirkti už 800 mln. markių. Lietuvos finansų ministerija sutiko pirkti, bet tik tuomet, kai bus suorganizuota kariuomenė. Jai organizuoti Lietuvos vyriausybė paprašė 100 mln. markių paskolos. Toliau derybos vyko Berlyne. 1918 m. gruodžio 30 d. pasirašyta sutartis dėl 100 mln. markių paskolos gavimo. Iš Lietuvos pusės sutartį pasirašė A. Smetona ir tuometinis finansų ministras M. Yčas, o iš RSK — tarybos nariai dr. O. Fišeris ir E. fon Rojus (17^c, 288—290). Paskolą turėjo išmokėti RSK savo pinigų ženklais ne vėliau kaip iki 1919 m. kovo 1 d., o Lietuva — gražinti iki 1920 m. gruodžio 31 d. Sutartos palūkanos — 5% metams. Paskola nebuvo apdrausta stabiliomis pajamomis, o tik Lietuvos išdo vekseliais. Taigi pagal šias sąlygas paskola nebuvo sunki. Tačiau kitais sutarties punktais buvo nubrauktas pradinis jos palankumas. Pirma, trečiajame sutarties paragrafe numatyta RSK teisė prieš išmokant kiekvieną paskolos dalį prašyti vokiečių administracijos Lietuvoje vadovo sutikimo. Šia teise ne sykį buvo pasinaudota uždarant sąskaitas Berlyne ir Kaune iki tol, kol Lietuvos buržuazinė valdžia nesusitarė su vietine vokiečių administracija. Antras, gal pats didžiausias, sutarties

sunkumas ir pavojingumas išplaukė iš sutarties 6 paragrafo, kuriuo buvo numatyta nemokama RSK emisijos Lietuvoje teisė ir paskolos grąžinimo būdas, tikriaus sakant, osto pinigų iškeitimo būdas, kai Lietuva įkurs nacionalinį emisijos banką. Jį įsteigus iš gyventojų surinkti mainais už nacionalinę valiutą osto pinigai turėjo būti atiduoti RSK, kuri už tai būtų atlyginusi Vokietijos vertybiniais popieriais. Tai faktiškai būtų reiškę priverstinį svetimų vertybinių popierių įdiegimą Lietuvoje arba Vokietijos kreditavimą. Maža to, Lietuva neturėjo teisės be Reichsbanko sutikimo jų realizuoti užsienyje. Tokiais smunkančios vertės vertybiniais popieriais turėjo būti apdrausta būsimoji Lietuvos valiuta. Žinoma, kad „toks apdraudimas, kuris negali būti laisvai realizuojamas, tai joks apdraudimas“ (1, 240). Taigi iš Vokietijos pusės buvo numatytos tokios paskolos suteikimo sąlygos, kurios vargu ar būtų leidusios kada nors įvesti nacionalinę valiutą ar bent turėti realiatyvią ją stabiliją.

100 mln. markių paskolos sutartis net buržuazinių ekonomistų buvo vertinama kaip politinio pobūdžio (1, 240), stiprinusi Lietuvos ekonominę priklausomybę, o drauge su ja ir politinę priklausomybę nuo Vokietijos. Sutartimi buvo įteisinta Lietuvoje tokia pinigų sistema, kuri buvo priklausoma nuo kitos valstybės — Vokietijos politinės ir ekonominės padėties. Normaliomis sąlygomis nacionalinė ekonomika ir valiuta veikia viena kitą tiesiogiai, o tarptautinė ekonominė situacija daro įtaką netiesiogiai, t. y. per valiutos kursą. K. Sruoga bandė įrodyti, kad pinigų cirkuliacija Lietuvoje buvusi sąmoningai atribota nuo krašto ekonomikos ir finansų, nes bijotasi nacionalinės valiutos nuvertėjimo (21, 15). Šiuose samprotavimuose yra racijos, nes iš tikrųjų buvo realus pinigų nuvertėjimo pavojus, bet jie turi retrospektyvinių pobūdį.

Tarybiniai Lietuvos istorikai šios sutarties sąlygas vertina kaip vergiškas (32, 83). Atsižvelgiant į tai, ką tuo laiku politiškai, kariškai ir ekonomiškai reiškė Lietuvos buržuazinė valdžia, sunku besitikėti kitokių sąlygų. Minimos paskolos gavimo aplinkybės gana tiksliai apibūdino M. Sleževičius savo laiške Lietuvos delegacijai. Jis rašė: „Kad (...) suorganizavus kariuomenę, reikėjo pinigų (...) Vokiečiai, matydami, kad mes neturime nė vieno kareivio (...) suteikė paskolą ir iškelė, žinoma, pačias sunkiausias sąlygas (...) Mes sutikome šią paskolą imti (...), nes priešingu atveju mums grėsė galutinis suirimas“. Taigi gautoji paskola padėjo nacionalinei buržuazijai sustiprinti savo valdžią.

Buržuazinėje valstybės taryboje sutartis įvertinta prieštarškai. Finansų ministerijos atstovas V. Černeckis ten kalbėjo: „Pinigus skolinti iš vokiečių Lietuvai nėra pragaištis: vokiečių pinigai greit pakils tarptautinėje rinkoje“ (33, 13). Kai kurie kiti (J. Vailokaitis, S. Banaitis) buvo prieš sutarties 5 ir 6 paragrafus. Po Antrojo pasaulinio karo JAV apsigyvenę lietuvių nacionalistai savo atsiminimuose nurodė tokį paskolos motyvą: „... Vokietija, davusi paskolą, bus suinteresuota ginti Lietuvą nuo bolševikų“ (34, 33).

Taigi 100 mln. markių paskolos sutartis juridškai įteisino tolesnį osto pinigų kaip teisėtos mokėjimo priemonės gyvavimą Lietuvoje. RSK paliko veikti Lietuvoje tomis pačiomis sąlygomis kaip okupacijos metais. Ji buvo Reichsbanko priežiūroje. Buržuazinė Lietuvos vyriausybė neturėjo jos veiklos kontrolės teisių. RSK, emituodama savo pinigų ženklus, vadavosi Vokietijos finansiniais interesais. Okupacijos metais buvo duotas pasižadėjimas osto pinigus likviduojant iškeisti į Vokietijos markes, todėl osto vertė priklausė nuo markių perkamosios galios ir kurso keltimosi.

2. KITŲ PINIGŲ CIRKULIACIJA

Be Vokietijos markių, ostpinigių, respublikoje cirkuliavo rusiški pinigai (caro, dūmos ir Kerensko vyriausybės leisti rubliai, vadinti „kerenkomis“). Jie antrą kartą po uždraudimo kaizerinės okupacijos metais tapo faktiška atsiskaitymų priemone ne įstatymų būdu, o gaivališkai, dėl atitinkamų aplinkybių. Pirma, gyventojai iškėlė į apyvartą okupacijos pabaigoje uždraustus ir jų paslėptus rublius. Antra, jų apyvartą didino iš Tarybų Rusijos begrižtą piliečiai. (Kiekvienas jų galėjo atsivežti iki 20 000 rublių.) Trečia, Tarybų Lietuvos teritorijoje minėti pinigai nuo 1919 m. kovo 1 d. buvo vienintelė teisėta mokėjimo priemonė. Lietuvos buržuazijai nuslopinus Tarybų valdžią, atitinkamuose regionuose rasti gyventojų naudojami rubliai. Lietuvoje, kaip ir kitose kaimyninėse buržuazinėse valstybėse, Tarybų Rusijoje, labiau buvo vertinami caro rubliai dėl Rusijos imperijos restauracijos vilčių. Be to, įtakos turėjo Tarybų Rusijos pasižadėjimas pagal Bresto taikos sutartį išpirkti iš Vokietijos fizinių bei juridinių asmenų turėtus Rusijos vertybinius popierius.

Laikinoji buržuazinė vyriausybė 1919 m. vasario 4 d. išleidžia įsakymą, kuriuo griežtai uždraudžia valdžios įstaigoms, bankams priiminėti bei naudoti privačioje prekyboje Rusijos pinigus (29). Grįžtantiems iš evakuacijos leista įsivežti ne daugiau kaip po 1000 rublių. Tačiau gana greitai (1919 m. kovo 17 d.) Ministrų kabinetas priima „įstatymą apie rusų popierinius pinigus“ (30), kuriuo panaikinamas minėtas įsakymas ir kuriuo uždraudžiama bet kokiems mokėjimams vartoti „kerenkas“, jas įvežti ir išvežti. Kitaip šiame įstatyme buvo žiūrima į caro ir dūmos pinigus: juos leista naudoti privačioms įstaigoms, gyventojams, o finansų ministro leidimu,— ir valstybinėms įstaigoms. Be to, juos galima buvo išvežti ir įvežti, tiesa, ne daugiau kaip 1000 rb vienam žmogui. V. Kapsukas sakė, kad šie vyriausybės veiksmai pelningi bankams ir padaryti jų veikiami (3, 15). Žinomo bankininko V. Jurgučio liudijimu, minėtas įsakymas buvo sušvelnintas todėl, kad krašto gyventojai, turintys daug rublių, pradėjo skųstis (2, 231). Pati buržuazinė vyriausybė savo kategorišką nusistatymą prieš „kerenkas“ motyvavo kova su revoliuciniu judėjimu Lietuvoje (30).

Minėtas įstatymas įteisino caro ir dūmos pinigų cirkuliaciją buržuazinėje Lietuvoje. Reguluojant rublių statusą Lietuvoje, objektyviai pasitarnauta spekuliantams. Bet, antra vertus, šis įstatymas rodo valdžios nepatyrimą ir nesuigaudymą. Priešingu atveju būtų nesuprantamas draudimas išvežti „kerenkas“, kurioms nebuvo pripažinta mokėiimo priemonės teisė. Jų išvežimas iš Lietuvos negalėjo padaryti žalos kraštui. Šią išvadą patvirtina vėliau, t. y. po įstatymo priėmimo paskelbtas Finansų ministerijos paaiškinimas (31). Jame buvo sakoma: „Gyvenime dėlei šio įstatymo (1919 m. kovo 17 d.— V. T.) pildymo įvyko daug nesusipratimų (...). Jeigu rusų krenkos nėra tikri pinigai, tai tegul greičiau jos keliauja iš Lietuvos (...). Nieko mūsų valstybei nepakenks, jeigu bus išvežami ir rusų caro, ir dūmos pinigai, nes tai juk svetimos valstybės pinigai“ (31). Nepaisant to, paliko jų išvežimo leidimų sistema, nors Finansų ministerija žadėjo noriai juos duoti, bet tik „kerenkoms“ išvežti. Žinoma, tai dirbtinai trukdė jų išvežimą. Pagal minėtą paaiškinimą liberaliau imta traktuoti didesnis negu 1000 rb izežimas, nes už tai asmenys neturėjo būti baudžiami. Baimindamasi dėl didesnio rublių įvežimo spekuliacijos, Finansų ministerija nenustatinėjo ilgesniam laikui jų kurso. „Vyriausybės žiniuose“ paskelbtame paaiškinime buvo teigiama, jog Finansų ministerija rūpinasi, kad į Lietuvą plauktų tik ostai, kad būtų pereita prie vienos rūšies pinigų (31). Faktiškai jokių konkrečių priemonių tuo reikalu nebuvo imtasi.

Iš spaudos aiškėja, jog dar 1920 m. pradžioje rubliai buvo priimami net valstybės išdo mokesčiams mokėti, pirkti vidaus paskolos bonams

(8). Spauda aiškino, kaip galima gyventojams atsikratyti turimų rublių. Pavyzdžiui, buvo siūloma juos parduoti biržoje. Joje supirkti rubliai buvo gabenami į Lenkijos valdomą Vilnių (10).

Nuo antros 1920 m. pusės valstybės išdas rublių nebeprisiiminėjo, išskyrus Rokiškio ir Zarasų apskritis, kuriose vėliausiai buvo nuslopinta Tarybų valdžia. Spekulantai tuo pasinaudojo: pigiai supirkinėjo rublius likusioje Lietuvos dalyje, gabeno į šias apskritis ir uždirbo po 50% (10). Tų apskričių gyventojai už savo parduodamas prekes noriau imdavo rublius negu ostus. Valdžios pastangos per išdą surinkti rublius ir paskleisti ostus, jais mokėti atlyginimą, už rekvizuotas vertybes nebuvo sėkmingos. Dėl šių priežasčių ir šiose apskrityse 1920 m. rugpjūčio mėn. nustatoma rublius priiminėti valstybės išdinėse. Įvedus litus, rubliai nebuvo keičiami į juos. Buržuazinė Lietuva derybose su Tarybų Rusija dėl taikos sutarties sudarymo iškėlė reikalavimą išpirkti Lietuvoje cirkulavusius rublius, bet tarybinė delegacija jį atmetė kaip nepagrįstą.

Vis labiau nuvertėjant auksinams, kaip kainų mastas, kaip mokėjimo priemonė ir sutarčių valiuta, ėmė įsigalėti JAV doleriai. Tam prielaidas sudarė pokario metais stambios piniginės perlaidos ir grįžusių iš JAV emigrantų atsivežti doleriai. Patikimų žinių apie įplaukusius dolerius nėra, o to meto spaudoje nurodytos jų sumos gerokai įvairuoja. Tačiau nėra abejonių, kad dolerių įplaukus turėjo būti nemažos, nes: 1) iš JAV sugrįžo apie 20 000 emigrantų; 2) per karą, nutrūkus susisiekimui tarp JAV ir Lietuvos, susidarė piniginė parama emigrantų giminėms. Be to, įtakos turėjo padidėję JAV uždarbiai karo metais. Dolerio plitimą ir populiarumą respublikoje rodo šie faktai: 1) įvedant nacionalinę valiutą, jos aukso turinys apskaičiuotas dolerio pagrindu; 2) įvedus litą, jie ilgai išliko apyvartoje. Tik 1923 m. vasario 6 d. finansų ministro įsakymu buvo uždrausta juos priimti valdžios įstaigose. Kitose ūkinio gyvenimo sferose doleris buvo naudojamas maždaug iki 1926 m.

Be paminėtų pinigų, cirkulavusių visoje respublikos teritorijoje, lokaliai ir trumpą laiką kursavo Lenkijos markės, Latvijos ir Liepojos rubliai, bermontininkų armijos rubliai. Latvijos buržuazinės valdžios ir Liepojos miesto leisti pinigai cirkuliavo Lietuvos šiaurės vakaruose iki 1921 m., t. y. iki šio regiono prijungimo prie Lietuvos. Bermontininkų armijos vadovybė leido „Laikinuosius keitimo ženklus“ (atspausdintus 1919 m. spalio 10 d. Jelgavoje), kuriuose buvo parašyta, kad jie apdrausti visu armijos turtu. Nuo tokių „pinigų“ daugiausiai nukentėjo Šiaulių, Mažeikių ir kitų apskričių, kuriose siautėjo bermontininkų gaujos gyventojai. Ko jos neatėmė ginklu, paėmė „atsiskaitydamos“ bevečiais ženklais.

Pirmieji nacionaliniai buržuazinės Lenkijos pinigai — markės į jos užgrobtas Lietuvos žemes atkeliavo su lenkų armija. Raudonajai Armijai 1920 m. vasarą sutriuškinus Lenkijos kariuomenę ir išvijus ją iš Vilniaus krašto, jis buvo perduotas Lietuvai. Į jį Lietuvos kariuomenės daliniai įžengė 1920 m. rugpjūčio 26 d. Vilniaus miesto ir apskrities karo komendantas savo 1920 m. rugsėjo 4 d. įsakymu įteisino tolesnę Lenkijos ir Vokietijos markių cirkuliaciją (28). Vietos gyventojai noriau naudojo Rusijos rublius, ypač caro. Nors Lenkijos valdymo laikais Vokietijos ir Lenkijos viena markė pagal įstatymą buvo prilyginta 1 rubliui, bet rinkoje rublis buvo vertinamas geriau (27, 28). Net valdininkai stengėsi algą gauti rubliais, kad juodojoje biržoje parduotų juos aukštesniu kursu ir gautų pelno. Krašto valstietija už parduodamus produktus taip pat pagėidavo caro rublių. Už rekvizuotus gyvulius, javus gautas markes jį keitė į rublius. Taigi vien Vilniaus krašte cirkuliavo 6 rūšių pinigai, skatinę spekuliaciją, gyventojų piniginių pajamų ir santaupų nuvertėjimą.

Klaipėdos krašte, kurį pagal Antantės valstybių sprendimą valdė Prancūzija, buvo išleisti vietiniai pinigai: Klaipėdos prekybos rūmų bėdos pinigai markės ir Silutės bendruomenės orderiai. Pastarieji apyvartoje

pasirodė 1921 m. Juose nurodyta atspausdinimo data — 1921 m. gegužės 28 d. Kada jie išleisti į apyvartą, išaiškinti nepavyko. Jie cirkuliavo iki 1922 m. pradžios, t. y. iki buvo pakeisti Klaipėdos prekybos rūmų išleistas pinigais. Jų išleidimas susijęs su Klaipėdos krašto ekonominės padėties smarkiu pablogėjimu valdant Prancūzijai. Krašto biudžeto deficitui padengti ir buvo panaudota vietinių pinigų emisija. Juos 1923 m. viduryje pakeitė litai.

Taigi 1919—1922 m. Lietuvoje cirkuliavo įvairūs pinigai. 1920 m. rugšėjo 15 d. seimo posėdyje pramonės, prekybos ir finansų ministras pažymėjo: „(..) dabar Lietuvoje eina 10 rūšių piniginių visokeriopo kurso ženklų. Tų pinigų kursas keičiasi net apskrityse. Suprantama kokia tai dirva spekuliacijai pinigais (..) kokia tai kliūtis vidaus prekybai ir kodėl įvairių daiktų kainos kyla“ (22). Pinigų cirkuliacijos decentralizacija buvo karo palikimas, o jos stiprėjimą lėmė daugiausia politinės priežastys ir valstybės sienų užsitęsęs formavimasis. Cirkuliuojančių pinigų įvairovė būdinga iki 1921 m. pradžios. Ji padarė daug žalos gyventojams ir nebuvo išskirtinis reiškinys pokarinėje Europoje. Valiutinis chaosas buvo apėmęs Vokietiją, Lenkiją, Latviją, Tarybų Rusiją ir kitas valstybes.

3. POKARIO INFLIACIJOS PADARINIAI

Karo metais įsisiautėjusi infliacija Vokietijoje dar labiau sustiprėjo po Versalio taikos sutarties, nustačiusios tai dideles reparacijas. Valstybės biudžeto deficitas buvo dengiamas pinigų emisija. Infliacija ypač paspartėjo nuo 1922 m. pradžios. Apie jos mastą galima spręsti iš šių duomenų: 1919 m. markės kursas buvo nukritęs 20%, 1921 m.— 97,8%, o 1922 m. spalio mėn. markė jau turėjo 0,14% pradinės savo vertės (5, 339). Įkandin „laibakojės“ markės riedėjo į bedugne ir ostai. A. Rimkos apskaičiavimu, ostu kiekis cirkuliacijoje Lietuvoje 1919—1922 m. padidėjo nuo 291 mln. iki 3,5 mlrd. markių, arba 12 kartų, o jų vertingumas sumažėjo net 257,6 karto (6, 117). Iš tikrųjų pinigų kiekis buvo didesnis, nes A. Rimka neskaičiavo Lietuvoje cirkuliuojusių vokiškų markių.

Paprastai nacionalinių pinigų infliacija sukelia nacionaliniu pajamų šalies viduje persiskirstymą tarp įvairių ūkio šakų ir socialiniu klasiu. Tuo tarpu dėl ostų infliacijos vyko nacionaliniu pajamų persiskirstymas ne vien Lietuvos viduje, bet ir tarp jos bei Vokietijos. Esant bendriems pinigams, dėl nevienodos žemės ūkio produktų ir pramonės gaminių kainų dinamikos Vokietijoje ir Lietuvoje nacionalinės pajamos persiskirstė pirmosios naudai. Tai itinaičiai pagal kainų indeksu dinamiką buvo įrodęs A. Rimka. Jis rašė: „Kadangi Lietuvoje vartojamų pinigų vertybę užsieniuose nustato ne Lietuvos geresnė, bet Vokietijoj blogesnė ekonominė padėtis, kuri markių vertybę mažina, tai Lietuvos gamintojai už savo produktus gauna dirbtinai mažesnes kainas, o už perkamus dirbinius užsieniuose turi mokėti tas pačias kainas, kokias nustato aukščiausiai ekonominiai pakilusiųose kraštuose (..)“ (cituota pagal 6, 125). Skirtumas tarp parduodamų ir perkamų gaminių kainų didėjo Lietuvos nenaudai. Antai 1922 m. pradžioje, palyginti su prieškariniais metais, už 1 cent javų Lietuvos valstiečiai galėjo nusipirkti dvigubai mažiau medvilnės, 1,2 karto mažiau geležies ir kt. (6, 124). Dėl to mažėjo gyventojų ir krašto santaupos bei galimybės atkurti karo sugriauta ūkį. Galų gale tai reikškė, kad Lietuva netiesiogiai buvo priversta mokėti dalį Antantės valstybių uždėtų Vokietijai reparacijų. Sis faktas buvo pripažintas 1922 m. vasario 8 d. seime paskelbtoje vyriausybės deklaracijoje. Joje buvo sakoma: „(..) turėdami ostus, mes netiesiogiai esame priversti nešti kontribucijos dalį, kurią Entente'os valstybės uždėjo Vokietijai (..)“ (25). Lietuvos delegacija ekonominėse derybose su Vokietija, vykusiose 1922—

1923 m., ostų kurso kritimo nuostolius įvertino 2 mlrd. markių. Ostų nuvertėjimas sunkino valstybės finansų tvarkymą ir biudžeto sudarymą. Tada valstybė biudžeto neturėjo. Pirmasis biudžetas buvo sudarytas tik 1921 m. Biudžeto sąmatą reikėjo nuolatos perskaiciuoti. Dėl pinigų nuvertėjimo nebuvo įvykdytas 1921 m. ir 1922 m. biudžetas.

Patirta nuostolių ir todėl, kad, neturint savos valiutos, gaunamą perlaidomis užsienio valiutą reikėjo keisti į nuvertėjančius Vokietijos pinigus.

Pagaliau dėl infliacijos darėsi neįmanomas taupymas ir kreditavimas. Apie taupymo stagnaciją galima spręsti iš valstybinių taupomųjų kasų veiklos. Pavyzdžiui, 1920 m. sausio 1 d. iš 18 įsteigtų kasų tevekė 6 ir jos turėjo 20 000 auksinų indėlių, t. y. simbolinę sumą (16, 27). Vyravo siekimas kuo greičiau pinigus paversti materialinėmis vertybėmis. Kai kurie laikraščiai mokė gyventojus netaupyti ostų, markių, pirkti daiktus, parduoti tik už dolerius (7). Nebuvo taupoma, todėl buvo sunku atkurti ūkį. Ūkio atkūrimą sunkino tai, kad bankai mažai jį kreditavo arba už paskolas ėmė labai aukštas palūkanas (36—48% metinių). Bet ir aukštos palūkanos negalėjo apsaugoti bankų kapitalų nuo nuvertėjimo, todėl jie savo, o kartais ir skolintą kapitalą investuodavo į žemę, nekilnojamą turtą, vertybinius popierius, pastovią užsienio valiutą. Štai 1923 m. sausio 1 d. visi 6 veikę komerciniai bankai iš turėto 23,2 mln. litų akcinio kapitalo buvo investavę į sunkiai realizuojamas vertybes 22 mln. lt, arba 95% (6, 130). Tokiu būdu krašto ūkis buvo iš esmės paliktas be kredito, t. y. pateko į nenormalias sąlygas.

Klestėjo spekuliacija prekėmis ir valiuta. 1921 m. lapkričio 11 d. E. Galvanaskas seime konstatavo: „Visa prekyba yra spekuliatyvinė (...) pakelia kainas tokias (...) ir uždirba 200—300%, kartais tik 50%, bet jie, žinoma, nieko nenustoja“ (24). Buvo stengiamasi išleisti pinigus, beato-dairiškai pirkti vertybes, todėl dar smarkiau kilo kainos. Bankai pelnėsi iš piniginių perlaidų (daugiausia iš JAV) išmokėjimo. Gavėjams buvo išmokama krintančios vertės pinigais, o bankų kasose palikdavo tvirta valiuta. Dažnai tyčia buvo uždelšiamas perlaidų išmokėjimas ir iš svietimos valiutos daromas biznis.

Spekuliacija prekėmis ir valiuta, duodama didelį pelną, skatino kurtis pramonės, prekybos įmones, įvairias bankines įstaigas. Jos dygo kaip grybai po lietaus. Jos steigėsi ir todėl, kad trūko prekių, jas veždavosi iš Vokietijos.

Taigi infliacija padėjo formuotis nacionalinei buržuazijai. Antra vertus, infliacija skaudžiai palietė darbo žmones, kurių materialinė padėtis buvo ir taip sunki dėl karo padarinių. Ji grasino jiems skurdu ir badu. Net tuometinis finansų ministras, kalbėdamasis su Eltos korespondentu, turėjo pripažinti: „Dalykas, rodos, pradeda būti tiek tragingas, kad mūsų inteligentijos žiedas, aktyviai dirbąs valstybės aparate, dėl žemų algų jau badauja (...)“ (13). Tai, kas pasakyta apie privilegijuotą sluoksnį — valstybės tarnautojus, — dar labiau tikytų darbininkams. Tačiau net valstybinių įstaigų tarnautojų darbo užmokesčio didinimas nespėjo pasivyti prekių kainų kilimo. Stengdamiesi kaip nors suvesti galus, tarnautojai iš valstybinio aparato pereidavo dirbti į privačias įmones arba užimdavo kelias tarnybas, griebdavosi net nelegalių priemonių. Todėl valstybės aparatas ėmė krikti.

Nors valstiečių pajamos už parduodamus žemės ūkio produktus padidėjo, bet ne tiek, kiek pakilo jų perkamų prekių kainos. Be to, dėl lėtos pinigų apyvartos kaimo valstiečių piniginių pajamų reali vertė tirpo. Tai suprasdami, jie ėmė susilaikyti nuo gaminių pardavimo, todėl miestų gyventojų aprūpinimas pačiomis būtiniausiomis prekėmis blogėjo. Badaujančios darbininkės, protestuodamos prieš brangumą ir spekuliaciją, užpuлдavo spekuliantų pastotes, atimdavo grūdus, supjaustydavo maišus. Tokių įvykių ypač padažnėjo 1922 m. žiemą (19, 298).

Bet, kaip rašė V. Kapsukas, „Iki stabilizacijos, pasinaudoję pinigų kurso kritimu, Lietuvos valstiečiai pasiluosavo nuo skolų, mokėjo mažus, palyginti su prieškariniais, mokesčius“ (4, 23). Antra vertus, valstiečius alino rekvizicijos žemės ūkio gaminių, už kuriuos buvo atsilyginama tvirtomis ir žemomis kainomis.

Taigi ostų infliacija buvo palietusi visas visuomenės klases ir socialines grupes, visas ekonominio gyvenimo sritis, todėl aktualėjo nacionalinių pinigų įvedimas.

4. SUMANYMAI ĮVESTI NACIONALINIUS PINIGUS

Archyvų medžiaga rodo, kad nacionalinių pinigų įvedimui imta ruošti vėliausiai 1919 m. viduryje. Antai tų metų liepos 17 d. Ministrų kabinetas svarstė šį klausimą, buvo tartasi dėl jų pavadinimo (vietoje auksino vadinti muštiniu) (17^b, 57). Posėdyje kalbėjęs ministras pirmininkas nurodė, kad greitai laiku reikia išleisti savus banknotus; jeigu Lietuvos dailininkai nespės iki liepos 25 d. paruošti pinigų piešinių, tai juos reikia užsakyti Svedijoje (17^b, 57). Dalykiškiau pinigų klausimas buvo svarstytas 1919 m. liepos 31 d. Ministrų kabineto posėdyje (17^b, 57). Jame finansų ministras pasiūlė nacionalinį piniginių vienetą pavadinti muštiniu, jį prilyginti 1/25 Anglijos svaro sterlingų arba 1 frankui. Posėdyje buvo iškelta mintis gauti Anglijoje 10 mln. svarų sterlingų paskolą, kuria būtų per pusę apdrausta nacionalinių pinigų emisija. Tartasi, kokie turėtų būti pinigai — banknotai ar popieriniai. Kiek galima spręsti iš lakoniško posėdžio protokolo, pasisakyta už banknotų emisiją, nustatytos jų kupiūros (1/2, 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 ir 1000). Posėdyje paskiriamos lėšos (500 000 auksinų) pinigų spausdinimo reikalui ir nutariama pasiųsti į Stokholmą dailininką prižiūrėti pinigų spausdinimą. 1919 m. rugpjūčio 12 d. vykusiame Ministrų kabineto posėdyje dailininkas A. Zmuidzinavičius supažindino su pinigų projektais (17^b, 57). Pasikeitus nuomonėmis dėl pinigų formato bei spalvų, buvo pritarta pateiktam projektui. Finansų ministro patarimo vadinti auksinu, pritarė minėtam pavadinimui ir nutarė atšaukti savo 1919 m. vasario 26 d. nutarimą dėl ostų vadinimo auksiniais. Šio posėdžio medžiaga svarbi nustatant projektuotą išleisti pinigų pobūdį. Ji neabejotinai rodo, kad buvo sumanyta banknotų, o ne popierinių pinigų išleidimas. Ministrų kabineto posėdyje svarstytas klausimas buvo suformuluotas taip: „Banknotų išleidimo klausimas“.

Savų pinigų išleidimas beveik visuomet buvo siejamas su užsienio paskolų gavimu. Tuo reikalu būdavo siunčiami atstovai derėtis tai su angliais, tai su vokiečiais. Optimistines nuotaikas dėl jų gavimo keičia nusivylimas, be pažadų, daugiau nebuvo pasiekta. Savų pinigų išleidimo klausimas iškildavo ir svarstant sunkią Lietuvos finansinę padėtį.

1919 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje vyriausybė dėl savų pinigų išleidimo jau nusiteikusi pesimistiškai. 28 d. Ministrų kabineto posėdyje kalbėjęs S. Kairys, J. Simkus, P. Leonas pareiškė savo būgštavimus. S. Kairys kalbėjo: „Išleisti dabar savus pinigus daugiau ne kaip pavojinga, nes iš anksto galima sakyti, kad jie jokio pasitikėjimo dabarties laiku neturės, tą klaidą ir ateity bus sunku pataisyti“ (17^b, 57). Ministras P. Leonas sakė, kad svarbiausia negalėjimo išleisti pinigų priežastis yra neturėjimas kuo juos apdrausti. Nepaisant to, toliau buvo tęsiamas paruošiamasis pinigų spausdinimo darbas.

Atsistatydinus M. Sleževičiaus vyriausybei ir jos vadovu tapus E. Galvanaskui, padėtis pasikeičia. 1919 m. lapkričio 12 d. įvykusiame Ministrų kabineto posėdyje vyriausybės vadovas į paklausimą dėl pinigų spaus-

dinimo atsakė, kad jų spausdinimas sustabdytas, nes Švedijos valstybinė spaustuvė atsisakė šį darbą atlikti (17^a, 57). Spausdinti privačioje spaustuvėje esą negalima dėl kontrolės sunkumų. Drauge jis ėmė piršti mintį, kad pinigų spausdinimas Prancūzijoje atsieitų pigiau. E. Galvanauskas buvo susijęs su Prancūzijos kapitalistais, todėl, matyt, tai nulėmė ryšius su Švedija nutraukimą.

Pasak A. Smetonos ir A. Voldemaro tvirtinimų spaudoje (14, 15), 1920 m. pradžioje Laikinosios vyriausybės rūpesčiu buvo susitarta su grupe anglų finansininkų dėl išleidimo Lietuvos pinigų, paremtų svarais sterlingų, gautų iš privačių Anglijos firmų. Lietuvos piniginis vienetas būtų buvęs lygus 1/25 svaro sterlingų. Lietuvos emisijos banko pusė balų būtų tekę Anglijos kapitalistams. Kaip aiškino A. Voldemaras, buvo siekiama ne vien gauti paskolą ir išleisti savus pinigus, bet ir užsitikrinti Anglijos pagalbą prieš priešus. Šio projekto įgyvendinimas būtų turėjęs nesunkiai numatomų pragaištingų padarinių. Pasak ministrų autorių, išdidusis seimas atmetė parengtą nacionalinių pinigų įvedimo projektą todėl, kad vyriausybė norėjo parduoti Lietuvą Anglijai (26). Apskritai iliuziškos buvo viltys gauti užsienio valstybių paskolas, nes, kaip įrodyta tyrybinių istorikų, užsienio kapitalas neskubėjo į Lietuvą, kurios politinė ir ekonominė ateitis buvo neaiški, kuri buvo dažnai vertinama kaip „sezoninė valstybė“.

1920 m. antroje pusėje buvo parengtas smulkių pinigų išleidimo projektas. Šie pinigai turėjo pakeisti susidėvėjusius ostus. 1920 m. rugpjūčio 14 d. šis projektas buvo pateiktas svarstyti Ministrų kabinetui, o vėliau persiųstas seimui (17^a, 30). Dėl neaiškių priežasčių projektas buvo atmetas.

1920 m. rugsėjo 15 d. steigiamajame seime vėl buvo iškeltas pinigų klausimas. Tuometinis finansų ministras kalbėjo: „Pinigų klausimas yra vienas kebliausių klausimų, kurį vyriausybei tenka šiuo metu risti“ (22). Jis svarbiausiu uždaviniu laikė vienos rūšies pinigų, laikinai kad ir Vokietijos markės, įvedimą. Bet kartu pripažino, kad tai nėra pinigų klausimo sprendimas. Tam esą reikalingi savi pinigai, „paremti tvirtesniu pamatu, neg vokiečių markė“ (22), bet reikią subalansuoti valstybės biudžetą. Apie būtinumą įvesti savo valiutą buvo kalbėta seime 1921 m. balandžio 29 d. posėdyje (23). Bet iš kalbų, svarstymų fazės nebuvo išėita. Teisingai rašė socialdemokratų laikraštis: „Seimas posėdžiavo ir kalbėjo (...), o lietuviškų pinigų kaip nėra, taip nėra“ (20).

Būta bandymų pinigų klausimą spręsti tarpvalstybinių susitarimų būdu. 1920 m. rugpjūčio 6—rugsėjo 6 d. Rygoje vykusioje Estijos, Latvijos, Lenkijos, Lietuvos ir Suomijos konferencijoje, be politinių-karinių klausimų, Pabaltijo karinės-politinės sąjungos sudarymo, buvo svarstyti finansiniai valiutiniai reikalai. To ėmėsi specialii komisija. Buvo pripažintas konferencijos dalyvių pinigų unijos svarbumas. Sutarta bendru piniginiu vienetu imti Prancūzijos franką (9). Tačiau nieko neišėjus su karine-politine sąjunga, taip pat negyvybiški pasiliko susitarimai dėl valiutinės unijos.

Be apžvelgtų vyriausybės parengtų pinigų projektų, reikia paminėti pavienių asmenų pasiūlymus, samprotavimus dėl pinigų cirkuliacijos Lietuvoje sutvarkymo. Aktyviausiai reikšėsi A. Moravskis. Jis buvo iškėlęs grūdais apdraustų pinigų įvedimo bei JAV ar Anglijos valiutinio protektorato idėjas (12). Pasak jo, išleisti pinigai-ruginiai būtų apdrausti valstybės elevatoriuose sukauptais grūdais. Tokius pinigus turėtų įvesti vienu metu ir Latvija bei Estija, o kaip papildoma garantija turėtų būti gauta Anglijos globa. A. Moravskis samprotavo, jog, įvedus grūdų valiutą, pinigai nustos buvę praturtėjimo priemone, todėl visi gyventojai pradėsį dirbti produktyvų darbą ir pamažu pinigais tapsiąs visuomeniškai būtinas darbas. Grūdais apdraustų pinigų įvedimo idėja buvo utopiška,

o siūlymas Lietuvai pasiduoti imperialistinių valstybių finansinei-valiutinei globai — iš esmės reakingas.

Lietuvos prekybos ir pramonės banko vadovybė buvo pasišovusi pasiekti, kad jam būtų suteiktos emisijos banko, vadinasi, ir nacionalinės valiutos įvedimo teisės (18, 218). Bet šio projekto vyriausybė net nesvarstė.

Diskusijos dėl nacionalinės valiutos ypač pagyvėjo 1922 m., kai įsiaištėjo infliacija ir padėtis kasdien ėmė grėsmingai blogėti. Ekonominė ir finansinė sąjunga organizavo paskaitų ciklą. Jų turinys buvo skelbiamas spaudoje. J. Vileišis siūlė perantspauduoti ostus (11). R. Karuža, remdamasis Čekoslovakijos patirtimi, tam prieštaravo, nes, anot jo, jos gyventojai visai nepasitikėjo perantspauduotais Austrijos-Vengrijos pinigais. A. Sidlauskis siūlė pasekti Belgijos pavyzdžiu, t. y. pasiekti susitarimą su Vokietija, kad ji išpirktų Lietuvoje cirkuliuojušius ostus. Tačiau iki 1922 m. vidurio nacionalinių pinigų įvedimo reikalas nepajudėjo iš svarstymo stadijos.

L I T E R A T U R A

1. Jurgutis V. Bankai.— K., 1940.
2. Jurgutis V. Pinigai.— K., 1938.
3. Kapsukas V. Buržuazinė Lietuva.— V., 1961.
4. Kapsukas V. Raštai.— V., 1971.— T. 10.
5. Kopustinas P. Lietuvos pinigas — litas // Kultūra.— 1937.— Nr. 6—7.
6. Kuzminskas S. Lietuvos banko emisijos politika.— K., 1928.
7. Laisvė.— 1922.— Rugpjūčio 17.
8. Lietuva.— 1920.— Sausis.
9. Lietuva.— 1920.— Vasario 8.
10. Lietuva.— 1920.— Rugpjūčio 13.
11. Lietuva.— 1922.— Vasario 8.
12. Lietuva.— 1922.— Rugpjūčio 11.
13. Lietuva.— 1922.— Rugpjūčio 29.
14. Lietuvis.— 1925.— Lapkričio 27.
15. Lietuvių balsas.— 1921.— Rugpjūčio 26.
16. Lietuvis ūkis.— 1922.— Nr. 2.
17. LTSR CVA.— F. 923.— Ap. I: a) b. 9; b) v. 37; c) b. 58; d) 100.
18. Prūsas A. Gyvenimo keliai.— Marijampolė, 1938.
19. Revoliucinis judėjimas Lietuvoje.— V., 1957.
20. Socialdemokratas.— 1921.— Rugpjūčio 31.
21. Sruoga K. Die Wirtschaft der Republik Litauen und ihre Notenenmission.— K., 1930.
22. Steigiamojo seimo darbai.— 1920.— Rugsėjo 15.
23. Steigiamojo seimo darbai.— 1921.— Balandžio 29.
24. Steigiamojo seimo darbai.— 1921.— Lapkričio 11.
25. Steigiamojo seimo darbai.— 1922.— Vasario 8.
26. Tėvynės balsas.— 1922.— Rugpjūčio 26.
27. Vilniaus aidas.— 1920.— Rugsėjo 1.
28. Vilniaus aidas.— 1920.— Rugsėjo 5.
29. Vyriausybės žinios.— 1919.— Kovo 5.
30. Vyriausybės žinios.— 1919.— Balandžio 5.
31. Vyriausybės žinios.— 1919.— Liepos 26.
32. Vitkauskas P. Lietuvos Tarybų respublikos sukūrimas 1918—1919 metais.— V., 1978.
33. VVU MBRS.— F. 85.— B. 349.
34. Zepkaitė P. Lietuva tarplautinės politikos labirintuose (1918—1922 m.).— V., 1973.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Finansų ir kredito katedra

ДЕНЕЖНОЕ ОБРАЩЕНИЕ В БУРЖУАЗНОЙ ЛИТВЕ ДО 1922 г.

В. ТЕРЛЯЦКАС

Резюме

В статье автор раскрывает причины сохранения в буржуазной Литве военных денег — остденег, которые были выпущены кайзеровскими оккупантами в годы первой мировой войны. Исследуются последствия инфляции остденег и ее воздействие на различные стороны экономической жизни края и на материальное положение населения. Послевоенная инфляция поставила на грань нищеты трудовое население, вызвала огромную спекуляцию, затруднила обеспечение городского населения. С другой стороны, она сделала невозможным кредитование хозяйства. Обесценение денег содействовало обогащению национальной буржуазии. Кроме того, в работе впервые подробно, с использованием первоисточников рассматриваются различные государственные и частные проекты, предложения о введении национальной валюты.